

AJANKOHTAISTA:

MONITIETEINEN JA TIETEIDENVÄLINEN MUISTI

Memory from Transdisciplinary Perspectives: Agency, Practices, and Mediations. International Conference, 11–14 January, 2007, University of Tartu.

Elo-Hanna Seljamaa

Research Centre of Culture and Communication (RCCC) on Tarton yliopistoon vuonna 2005 perustettu poikkitieteellinen tutkimusyksikkö, jonka tavoitteena on edistää humanistien ja yhteiskuntatieteilijöiden välistä yhteistyötä. Tartossa 11.–14. tammikuuta 2007 pidetty kansainvälinen konferenssi ”Memory from Transdisciplinary Perspectives: Agency, Practices, and Mediations” oli ensimmäinen RCCC:n järjestämä avoin tapahtuma. Konferenssin tarkoituksena oli toimia kohtauspaikkana muistia sekä tutkimuskohteena että analyttisenä välineenä käsitteleville eri tieteenaloille. Väljästi formuloitu teema tarjosi kehyksen keskustelulle viime vuosien aikana esiin nousseen moni- ja poikkitieteellisen muistitutkimuksen (*memory studies*) hyödyistä ja haitoista sekä tutkimuksessa sovellettavista käsitteistä ja teorioista.

Kysymyksenasettelun ajankohtaisuudesta kertonee osallistujamäärä: konferenssi keräsi yli yhdeksänkymmentä tutkijaa 21 eri maasta niin Euroopasta kuin Pohjois-Amerikasta, Aasiasta ja Australiastakin. Tutkimusaloista olivat edustettuina esimerkiksi antropologia, etnologia, folkloristiikka, historia, kirjallisuustiede, lääketiede, mediatutkimus, oikeustiede, psykologia, semiotiikka, sosiologia ja teatteritiede. Neljälle päivälle jaettu tiivis ohjelma sisälsi yhteensä 23 temaattista istuntoa sekä kuusi keynote-puheenvuoroa. Avainpuhujina olivat muun muassa perinteentutkimuksen professori Seppo Knuuttila (Joensuun yliopisto), kanadalainen semiootikko Paul Bouissac (Toronton yliopisto) sekä järjestäjämään edustajana kirjallisuudentutkija Tiina Kirss (Tarton yliopisto). Esittelen seuraavassa joitakin yksittäisiä puheenvuoroja ja eri esitelmiä yhdistäneitä teemoja. Vaikkei niiden joukossa olekaan yhtään suoranaisesti folkloristista käsittelyä, ovat niiden teemat, kysymyksenasettelut ja käsitteelliset pohdinnat perinteentutkijoillekin varmasti antoisia.

KÄSITTEIDEN KÄYTTÖ JA VÄÄRINKÄYTTÖ

Konferenssin teoreettisten keskustelujen punaisena lankana kulki huoli käsitteellisestä selkeydestä sekä toive yksinkertaisemmista analyttisistä kategorioista. Brittiläinen kulttuuriteoreetikko ja kirjallisuudentutkija Susannah Radstone (University of East London) kiinnitti avauspuheenvuorossaan huomionsa muistitutkimuksen poikkiteellistymisestä seuranneisiin muutoksiin. Vaikka käsitteiden, ideoiden ja teorioiden liikkuminen tieteenalojen välillä näyttäisi luovan uusia muistista puhumisen tapoja, siihen kytkeytyy tieteenalakohtaisen tietämyksen ja oivalluksen menettämisen vaara. Radstonen mielestä kuitenkin juuri tieteenalakohtaiset metodologiat mahdollistavat prosessien ja ilmiöiden erityisyyden tarkastelun ja määrittämisen. Epistemologisen valppauden tarve korostui myös toisessa avustilaisuuden puheenvuorossa. Antropologi David Berliner (Université Libre de Bruxelles) käsitteli esitelmässään ”Abuses of Memory” haastavaa aihetta tarkastellen muisti-käsitteen räjähdysmäisesti lisääntyneen käytön syitä ja seurauksia. Hän pohti käsitteen suhdetta aikaisempiin superkäsitteisiin kuten kulttuuriin, identiteettiin ja perinteeseen, joihin tutkijat osaavat jo suhtautua kriittisesti.

Temaattisissa istunnoissa erityisen huomion kohteeksi näytti nousevan ranskalaisen psykologin Maurice Halbwachsian lanseeraama kollektiivisen muistin käsite. Kroatialaista syntyperää oleva sosiologi Gordana Uzelac (London Metropolitan University) tarkasteli muistia ja kansalaisuutta käsittelevien teorioiden välistä vuorovaikutuksen puutetta.

Viitaten toisaalta Paul Connertonin ja Anthony D. Smithin kirjoituksiin ja toisaalta Kroatiassa 1990-luvulla juurrutettuihin kansallisiin rituaaleihin Uzelac osoitti, miten kollektiivisen muistin teoreetikot suhtautuvat kansaan annettuna ja homogeenisena sosiaalisena kokonaisuutena. Nationalismin tutkijat puolestaan vetoavat kollektiivisen muistin käsitteeseen kiinnittämättä huomiota muistamisen prosessin dynaamisuuteen ja merkitykseen kansallisen identiteetin rakentamisessa. Myös ”Individual and Collective Memory” -istunnossa peräänkuulutettiin kollektiivisen muistin käsitteen tarkempaa määrittelyä ja toimijuuden huomioonottamista. Etnologi Michaela Ferencová (Slovak Academy of Sciences) piti ongelmallisena sitä, että kollektiivinen muisti ymmärretään toisaalta yhteisön jaettuna representaationa menneisyydestä ja siten eräänlaisena ontologisesti olemassaolevana tietorakenteena, toisaalta taas muistamisen ja muisteleminen käytäntönä tai mekanismina. Ferencován mielestä tulisi tarkastella representaatioiden luomista ja yksilöiden aktiivista osallistumista muistiprosesseihin, eli muistaminen olisi paikannettava yksilöiden toimintaan sekä yksilön ja yhteisön väliseen vuorovaikutussuhteeseen. Tämä taas vaatii semanttisen eli välitetyn tietomuistin erottamista kokemuspäisestä ja elämispohjaisesta episodimuistista. Kobi Kabalek (Humboldt University of Berlin) puolestaan pohti mahdollisuuksia soveltaa kontekstia analyttisenä käsitteenä kollektiivisen ja yksilöllisen muistin määrittämiseen. Kabalek selitti Peter Burken ja ranskalaisten mikrohistorioitsijoiden ajatuksiin vedoten, ettei kontekstia tulisi ymmärtää annettuna abstraktina taustana vaan suhteiden ja vuorovaikutuksen verkostona, jonka määrittely riippuu aina viime kädessä tutkijan valinnoista ja konkreettisista päämääristä. Koska tutkijan on Kabalekin mukaan jat-

kuvasti vaihdettava näkökulmia, kollektiivista muistia ja identiteettiä määriteltäessä on huomioitava myös yksilö. Samassa paneelissa puhunut Meike Wulf (London School of Economics and Political Sciences) painotti sukupolven, kollektiivisen muistin ja kollektiivisen identiteetin kytkösten tarkastelun tärkeyttä.

Jo konferenssin avaustilaisuudessa käynnistetty käsitteiden kyseenalaistamisen projekti näyttikin alkavan tuottaa heti tulosta, sillä ainakin yksi viimeisen päivän esiintyjistä aloitti puheenvuoronsa pahoittelemalla sitä, että hän edelleen vetoaa kollektiivisen muistin käsitteeseen.

MENNEISYYS JATKUVANA TARINALLISTAMISENA: ITÄ-EUROOPAN ESIMERKKI

Itä-Euroopan viime vuosikymmenien mullistavat tapahtumat ovat vaikuttaneet moni- ja poikkitieteellisen muistitutkimuksen kehittymiseen ja laajentumiseen. Tämä näkyi konferenssissakin siinä, että siellä oli runsaasti jälkisosialistisia yhteiskuntia käsitteleviä alustuksia. Tutkijoita kiehtoivat erilaiset menneisyydestä selviytymisen strategiat, joissa viralliset ja yksityiset käsitykset menneistä tapahtumista usein erottamattomasti kietoutuvat toisiinsa. Yhdysvaltalainen kulttuuripsykologi James Wertsch (Washington University in St. Louis) analysoi Molotovin-Ribbentropin sopimusta (eli Saksan ja Neuvostoliiton välistä hyökkäämättömyyssopimusta) käsittelevässä plenary-esitelmässään oivaltavasti sekä historiankirjoituksen dynamiikkaa että suhdetta kollektiiviseen muistiin. Hän tuli yllättävänkin lähelle folkloristiikan tutkimuskäsitteistöä viitaten muun muassa Vladimir Proppiin. Wertschin mukaan historia ja kollektiivinen muisti edustavat kahta erilaista menneisyyteen suhtautumisen tapaa. Historiaa luonnehtii pyrkimys objektiivisuuteen ja ilmiöiden moniselitteisyyden huomioimiseen sekä pesäeron tekemiseen menneisyyden ja nykyisyyden välillä. Kollektiivinen muisti sitä vastoin heijastaa yhteisön piirissä esiintyviä subjektiivisia näkemyksiä, yksiselitteisyyttä ja skemaattisuutta sekä essentialisoivaa käsitystä, jonka mukaan yhteisöllä on annettu ja muuttumaton perusolemus. Vaikka kollektiivinen muisti yleensäkin vastustaa muutoksia, siinä voi Wertschin mukaan lisäksi erottaa tietoista käsittelyä pakenevan syvätason (*deep collective memory*). Tämä syvätaaso nojautuu skemaattisiin narratiivisiin kaavoihin (*schematic narrative template*), joiden tehtävänä on tarjota yhteisölle valmiita abstrakteja malleja erilaisten konkreettisten ilmiöiden ja tapahtumien tulkitsemiseksi. Kyse on yhteisölle ominaisesta kulttuurispesifistä menneisyyden tarinallistamisen tavasta, joka omaksutaan sosialisointien yhteydessä ja joka on osa yhteisön identiteettiä. Wertsch osoitti Venäjällä julkaistuihin historian oppikirjoihin vedoten, että vaikka Venäjän objektiivinen historiankirjoitus onkin myöntänyt Molotovin-Ribbentropin sopimuksen salaisen lisäpöytäkirjan olemassaolon, siitä ei ole seurannut muutosta kollektiivisen muistin syvätasolla. Toisin sanoen tapa tarinallistaa menneisyyttä on pysynyt samana.

Wertschin avara ja samalla syvälle tunkeutuva puheenvuoro toimi myös eräänlaisena viitekehyksenä konferenssin monien muiden jälkisosialistisia maita käsittelevien

alustusten paikantamiselle. ”Memory and Post/Socialism” -istunnossa puhunut Claire Sutherland (University of Manchester) esimerkiksi analysoi yhdistyneessä Saksassa paraikaa käytävää julkista keskustelua maan kahtiajakautuvista menneisyyskuvista. Eurooppalaisen politiikan asiantuntijana hän korosti entiseen Itä-Saksaan liittyvien muistojen työstämisen ja viralliseen diskurssiin sisällyttämisen merkitystä saksalaisen yhteiskunnan eheyttämiseksi ja tulevalle kehitykselle. Slovakialainen historioitsija Slavka Otcenasova (Catholic University in Ruzomberok) puolestaan tarkasteli historian ja identiteetin määrittelyä Tšekkoslovakiassa vuosina 1918–1992 sekä Slovakiassa viimeisen kymmenen vuoden aikana julkaistuissa historian oppikirjoissa. Koska Tšekkoslovakiassa oli tarkoituksena luoda yhtä historiaa kahden eri kansan menneisyyksistä, oppikirjoissa joko (yli)korostettiin limittyvien jaksojen merkitystä slovakien ja tšekkien historioissa tai mekaanisesti mukautettiin slovakien historiallinen periodisointi tšekkiläiseen. Pertti Grönholmin (Turun yliopisto) puheenvuoro puolestaan käsitteli historiankirjoitusta Neuvosto-Virossa, mikä asetti ainakin osan kuulijoista tutkittavien asemaan.

Kymmenen vuotta Tšekissä ja Slovakiassa kenttätöitä tehnyt kanadalainen antropologi David Z. Scheffel (Thompson Rivers University) kertoi sikäläisiin romaneihin kommunistisen järjestelmän aikana kohdistuneista väestöpoliittisista toimenpiteistä. Slovakian tietyillä alueilla asustaneita romaneja siirrettiin Tšekkiin, mutta järjestelyjä koskeviin asiakirjoihin on edelleen vaikea päästä käsiksi. Romanien näkökulmasta toimenpiteet ovat kuitenkin tulkittavissa etniseksi puhdistukseksi. Scheffel painottikin esitelmässään kunnallisen ja valtiollisen ideologian roolia yhteiskunnallisen muistin rakentamisessa ja ylläpitämisessä. Kiinnostavan näkökulman vallan, politiikan, muistin ja historiankirjoituksen kytköksiin toi myös unkarilainen oikeustieteilijä Csilla Kiss (Institute for Social European Studies), joka puhui siirtymäkauden oikeusjärjestelmistä (*transitional justice*). Siirtymäkauden oikeus-, totuus- ja sovittelujärjestelmiin turvaututaan esimerkiksi vallanvaihdon, sisällissodan tai miehityksen jälkeen selvitetäessä edellisen järjestelmän johtajien ja heidän avustajiensa toimintaa sekä ihmisoikeusrikkomuksia. Jälkikommunististen maiden lainsäädäntöihin ja aiheesta käytyihin keskusteluihin perehtynyt Kiss ehdotti, että ylimenokauden oikeudellisten toimenpiteiden perimmäisenä tarkoituksena olisi edesauttaa sellaisen kansallisen muistin ja historian rakentamista, joiden avulla päästäisiin yhteisymmärrykseen menneisyydestä sekä vakiinnuttamaan uuden poliittisen ja kulttuurisen eliitin asemaa.

Uudet perspektiivit

Tavoitellessaan muistitutkimuksen kentän kattavaa kartoitusta, ”Memory from Transdisciplinary Perspectives” -konferenssi sekä todisti muisti-käsitteen suuresta viehätysvoimasta että herätteli tutkijoita tiedostamaan siihen liittyviä ongelmia. Perspektiivien moninaisuudesta huolimatta – tai ehkä juuri sen aiheuttamasta kirjavuudesta johtuen – monet loppukeskusteluun osallistuneista kaipaivat muistitutkimukseen entistä enemmän näkökulmia sekä kognitiivisesta psykologiasta että neurotieteestä. Samoin

ELO-HANNA SELJAMAA

kaivattiin käsitteellisesti kurinalaisempaa muistitutkimusta, ja tässä yhteydessä nousi esille ajatus kansainvälisen tutkijaverkoston perustamisesta.

FM Elo-Hanna Seljamaa toimii tutkijana etnologian laitoksella Tarton yliopistossa.